

FUNCTIONAL AND PRAGMATIC DIFFERENCES OF TURKISH {-mİş} CONSTRUCTION IN THE UTTERANCES OF KURDISH-TURKISH BILINGUALS

TÜRKÇENİN {-mİş} YAPISININ KÜRTÇE-TÜRKÇE İKİ DİLLİLERİN
SÖZCELERİNDEKİ İŞLEVSEL VE KULLANIMSAL FARKLILIKLARI

Orhan VAROL¹

Abstract

The long term and intensive language contact between Turkish and Kurdish has caused to settle Turkish verbal noun structures, constructed by Turkish originated {-mİş} into Kurdish linguistic repertoires of the Kurdish-Turkish bilinguals to be used especially in predicative domains. {-mİş} constructions have different functions than they are in Turkish and their main contributions are to connect not only Turkish verbs to the Kurdish auxiliary verbs but also combined voice suffixes. Depending on bilingualism levels and Kurdish literacy of the speakers domains of use and frequencies of {-mİş} could increase or decrease. But it is clear that pragmatically these constructions provide important communicative competencies for bilingual speakers in multilingual settings. The patterns with {-mİş} seem like settled items long time before and involve important informations on contact induced changes of functional elements. Their functions and pragmatic use by bilinguals require respectively diachronic explanations and investigations of multiple benefits of communication in multilingual settings. In these respects {-mİş} in bilingual utterances could be assumed as "contact induced predicative connectors" that have resemblances of Persian izafet particle and involving old Turkic remarks.

Keywords: Turkish -mİş construction, -mİş in contact, Turkish-Kurdish contact, -mİş in Kurmanji Kurdish, transfer of functional element.

Özet

Türkçe ve Kürtçe arasında gerçekleşen uzun süreli ve yoğun dil etkileşimi, Türkçe kökenli olan {-mİş} ile oluşturulmuş adeyem yapılarının Kürtçe-Türkçe konuşucuların Kürtçe sözvarlıklarına, özellikle yüklemcil alanlarda kullanmak için yerleşmesine neden olmuştur. İkidillilerin Kürtçesinde bulunan {-mİş}'in işlevleri Türkçeden farklıdır ve en önemli katkısı, birlikte bulunduğu Türkçe eylem ve onun üzerine getirilebilen çatı eklerini, Kürtçe yardımcı eylemlerle birleştirmek için bir bağ kuruculuktur. Konuşucuların ikidillilik seviyesi ve Kürtçe okur-yazarlığa bağlı olarak {-mİş}'li yapıların kullanım alanları ve sıklığı azalıp artabilir. Fakat bu yapıların ikidilli konuşuculara çok dilliliğin olduğu alanlarda kullanımsal olarak önemli iletişimsel yetkinlikler sağladığı da açıktır. Uzun bir dönem öncesine ait yerleşik birimler olarak görülen {-mİş}'li örüntüler, işlevsel birimlerin etkileşime bağlı olarak farklılaşmalarına dair önemli bilgiler içermektedir. Onların işlevleri ve kullanımları, sırasıyla artzamanlı açıklamalar ve çok dilli yerleşimlerdeki iletişimsel faydaları konusunda incelemeleri gerektirmektedir. Bu bakımlardan iki dillilerin sözcelerinde {-mİş}, eski Türkçe'den izler içeren, Farsça kökenli izafe parçacığı benzeri bir işleve sahip, 'etkileşim kaynaklı yüklemcil bağlayıcılar' olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Türkçenin -mİş'li yapıları, -mİş etkileşimi, Türkçe-Kürtçe etkileşimi, Kurmanji Kürtçesinde -mİş, işlevsel birim aktarımı.

¹ Yrd.Doç.Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dil Bilimi Bölümü, orhan_van@hotmail.com

1. Giriş

Etkileşim, dilin dış etkenlere bağlı olarak gerekli adaptasyonları sağlayıp iç mekanizmasını değiştirmesi durumudur. Yani konuşucunun, başka dillerdeki birim ve örüntüleri kendi dilinde ihtiyaç olarak gördüğü için alması-uyarlaması ve iletişimde bu yeniliği uygulaması gibi aşamaları içerir (Varol 2014b; Can ve Kayabaşı 2015). Yoğun ve uzun süreli dil etkileşimleri, alıcı (temel) dile, diğer (model) dile ait işlevsel birimlerin de aktarımı gibi önemli sonuçlara neden olabilir. Türkçedeki {-mİş} yapısı ile oluşturulmuş adeylemlerin de Kürtçeye aktarımı böylesi bir etkileşime işaret etmektedir. Türkçe ve Kürtçe arasındaki dil etkileşimi, bu dilleri konuşan halkların aynı yaşam alanını paylaşmaya başlamalarından günümüze kadar, yani bin yılı aşkın bir süreyi kapsamaktadır. Türkçedeki {-mİş} ekinin Kürtçeye yerleşme serüveni de sınırlı verilerden anlaşıldığı kadarıyla oldukça erken dönemlerde başlamış olmalıdır. Günümüzde ise yoğun bir şekilde, Anadolu'da konuşulan *Kurmanci* Kürtçesi ve *Standart/Ölçünlü Türkçe* dışında, bölgesel olarak konuşulan ve *Doğu Anadolu Türkçesi* olarak belirtilen dillerin etkileşimi söz konusudur. Bu dillerden, İstanbul ağızı esas alınarak oluşturulan *Ölçünlü Türkçe*, yazı diline sahipken, bölgedeki Türkçe ağzın ve bölgede konuşulmakta olan ikidillilerin Kürtçesinin bir yazı dili yoktur. Kürtçenin de *Ölçünlü Türkçe* gibi iyi bir şekilde geliştirilmiş ve özellikle alfabesinin oluşturulmasında Türkçenin model alındığı bir yazı dili bulunsa da (Bedirxan ve Lescot 2001)² bölgedeki Kürt nüfusun büyük bir çoğunluğu Kurmanci okur-yazar değildirler. Yani bu diller üzerinde, yazı dilinin etkileşimi sınırlayıcı etkileri yoktur. Bölgedeki etkileşim sürecine dair bilinmesi gereken bir başka belirleyici etken, Ölçünlü Türkçenin eğitim ve medya dili olmasına bağlı olarak daha prestijli olması ve yoğun bir şekilde ikidillilikte belirleyici olmasıdır. İkidillilerin, dilsel yetileri konusundaki kazanım ve kayıpları, ikidillilik bağlamında, dillerden birinin daha fazla kullanım alanına sahip olması sonucunda *baskın ikidilliliğe*, her iki dil konusunda aynı dil yetkinliğini belirten *dengeli ikidilliliğe* neden olmaktadır. Ayrıca, iki dilden birinin kullanım alanını yitirme sürecinde olduğunu belirten Kr. *gerileyici ikidilliliğe* ve özellikle genç kuşak arasında yaygınlaşan Kr. *algılayıcı ikidilliliğe* neden olmaktadır. Türkçenin eylem bileşimi ile birlikte {-mİş} yapılarını sözcelerinde en çok kullanan da algılayıcı ikidillilerdir. Kürtçeye ait yetersiz söz varlığı edinimi onların {-mİş}'li yapılarla daha çok yönelmelerine neden olmaktadır. Türkçenin günümüzdeki yoğun etkisinin olmadığı, çok daha önceki tarihlere ait dilsel verilerde bile Türkçe ile etkileşim halindeki ikidillilerin Kürtçesinde bu biçimbirimli örüntülerin kullanılıyor olması {-mİş}'in ele alınması için önemli nedenlerden biridir. Aslında Türkçedeki {-mİş} gibi işlevsel birimlerin etkileşime bağlı olarak aktarımı, içerik sözcükleri gibi kolay olmamaktadır. {-mİş}'in hangi işlevsel ya da kullanımsal özelliğinin onun bu kadar yoğun bir şekilde kullanımına neden olmaktadır sorusu, ikidillilerin {-mİş} ile bütünleşen söz varlığına karşı yapılan eleştirilere de bağlı olarak bir inceleme konusu haline gelmiştir. Çünkü Türkçenin başka hiçbir işlevsel birimi, bu biçimbirim kadar Kürtçe-Türkçe iki dillilerin söz varlığına yerleşmemiştir.

2. Artalan Çalışmaları

2.1 Türkçede {-mİş} ve işlevleri

Ölçünlü Türkçede yüklem kategorisindeki {-mİş} biçimbiriminin işlevlerinin ne olduğu konusunda farklı görüşler ve tartışmalar vardır. Bazı araştırmacılar {-mİş}'in özellikle *tanıtsallık* (evidentiality) belirttiğini bazıları ise öncelikle görünüş (aspect) ve ayrıca tanıtsallık ve zaman (tense) belirttiği fikrini paylaşmaktadır. Bu görüşler Gül (2009)'da ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Türkçenin tanıtsallık kipliğini dilbilgisel olarak {-mİş}

² Örnekler, ikidilli konuşuculara ait olduğu ve duyulduğu gibi aktarılmaya çalışıldığı için etkileşimdeki dillerin sözcüksel birimleri ait oldukları dillerdeki standart görünümüne göre farklılık sergileyebilmektedirler.

eki ile işaretlediğini ve bu ekin zaman eki olmadığını savunan çalışmalardan bazıları şunlardır (Yavaş,1980; Sezer, 1990; Uzun, 1998, 2001; Aksu-Koç, 1998; Aikhenvald, 2004). Bu görüşe karşı olarak {-mİş} biçimbiriminin bir görünüş eki olduğu ve tanıtısalılık zannedilen anlamın, bu görünüş değerinden kaynaklanan bir yan anlam olduğu da bazı çalışmalarda ifade edilmektedir (Johanson, 1971, 1994, 2000; Csató, 2000; Schroeder, 2000; Gül 2009: 19, 20). Csató ve Johanson, {-mİş} biçimbiriminin asıl işlevinin zaman aşımli bitme görünüşü işaretlemek olduğunu ve bir yan anlam olarak *dolaylılık* yani dolaylı tanıtısalılık aktardığı görüşündedir (Csató, 2000: 38). Ayrıca, {-(l)mİş}'ın tek işlevinin dolaylılık aktarmak olduğu, {-mİş} için geçerli olan bitme görünüşünün {-Imİş} ile işaretlenemeyeceği savunulmaktadır. {-mİş} ve {-Imİş} arasındaki bu anlamsal farkın dışında yapısal olarak da fark olduğu belirtilir. {-mİş} biçimbirimi sadece eylem köküne eklenirken, {-(l)mİş} ya ad köküne (örn. anlam+muş) ya da ad özellikleri sergileyen çekimlenmiş eylem köküne (örn. anlıyor+muş) eklenebilir (Gül 2009: 33). Uzun (1998, 2001), {-mİş} biçimbiriminin geçmiş anlamının da olduğunu, fakat bu anlamın kiplik anlamının bir yan etkisi olduğunu belirtir. Johanson ve benzeri çalışmaların tersine, {-mİş} ile {-Imİş} arasında hiçbir ayrım olmadığını, *Ali eve gelmiş* ve *Ali eve geliyormuş* tümcelerindeki {-mİş} birimlerinin işlevleri açısından hiçbir fark olmadığını altını çizer. Uzun, {-mİştİ} yapısının varlığını ise, {-mİş}'ın geçmiş aktarmadığının açık bir kanıtı olarak belirtir. Uzun'a göre {-mİş} rivayet kipliği anlatan ve yalnızca rivayet edilen olay geçmişte olduğu için geçmiş anlatıyormuş gibi görünen bir kiplik ekidir (Gül 2009: 40 içinde). Göksel ve Kerslake (2005)'e göre Türkçede kiplik belirteci olan {-mİş}, hem tanıtısalılık (koşmuş), hem de bitmişlik (unutmuşum gibi) sunumları yapmaktadır. Koşaç (copular) işaretliyicisi olan {-Dir} gibi bir ek ile takip edildiğinde sadece bitmişliği belirtir: 'görmüşlerdir' gibi. Benzer şekilde {-mİş} onu takip eden bir yardımcı eylemle birlikte bileşik eylem formunda yer aldığıda sadece bitmişlik belirttiği ifade edilir: *yapmış olduk, görmüş bulunuyorum* gibi (Göksel ve Kerslake 2005: 75). Csató (2000: 34) adeylem (ortaç) yapıları olarak belirtilen {-mİş}'lı yapıların, dolaylı anlatıma sahip olmadıklarını, yani tanıtısalılık taşımadıklarını, taşıdıkları anlamsal yükün ise art sınırlılık (postterminallik) olduğunu belirtir: *Yaşlan-muş adam* (yaşlan-adeylem adam).

Bu yapılar, bir adı niteleyen sıfat gibi olsalar da eylem işlevlerini kaybetmezler. Kök yapılarından anlaşılacağı gibi gerçekte asıl eylemlerdir. Durum eklerini alabildikleri için de bir ad işlevine bürünebilmekteler ve tek başlarına bir ad olarak da bulunabilirler. Bunun gerçekleşmesi için özne ad öbeği derin yapıda silinir. Bu eylemsi sıfatlar, değişik biçimbirimlerle beş farklı zaman ya da görünüş yapısı adeylem kullanımlarıyla sunabilmektedirler. Geçmiş zaman bildirimi içeren {-dİK ve olumsuz -mAdİk}: *sevdiğim arkadaş, almadığım haber* gibi. Şimdiki zaman ortacı {-An ve olumsuz -mAyAn}: *sallanan dallar, gülmeyen insanlar* gibi. Gelecek bildirimi içeren {-cAk ve olumsuz -mAyAcAk}: *yıkılacak bina, bitmeyecek iş* ve diğer gelecek zaman anlamı içeren {-AsI ve olumsuz -mAyAsI}: *kör olası herif, canı çıkmayası kadın* gibi. Geniş zaman adeylemi {-Ar ve olumsuz -mAz}: *çalar saat, çıkmaz sokak* gibi. Bitmişlik ortacı {-mİş ve olumsuz -mAmlİş}: *solmuş renkler, okumamış adam* gibi (Özünü 1984: 111-114). İkidillilerce kullanılan {-mİş} yapılarının da aslında adeylem biçimine sahip bir özellik yansıttıkları belirtilmektedir. Bu türden yapıların dilbilimsel güdüleyicisinin diğer İran dilleri gibi Kürtçenin de türetken eklerinin yetersizliğine bağlı olarak söz varlığında eylem yapılarına ihtiyaç duyması olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmektedir. Geçişli ve geçişsiz eylem yapılarıyla birlikte aktarılan bu yapıların *etkisiz zamanlı adsıl eylem* (tense neutral action nominal) özelliğine sahip oldukları da ayrıca belirtilmektedir. Çünkü yüklem zaman ve kişi bakımından oluşumunu sağlayan Kürtçe *kirin* 'yapmak, etmek' ve *bun* 'olmak' yardımcı eylemlerinin çekimlenmiş formlarıdır (Haig 2007).

2.2 {-mİş} yapılanmalarının tarihsel ve etkileşimsel yansımaları

Kürtçenin yazı dilinde kaçınılsa da konuşma dilinde, sıklıkla bileşik eylemler oluşturmak için Türkçedeki eylem tabanına getirilen {-mİş} biçimbiriminin, özellikle Kürtçenin *kirin* ve *bûn* yardımcı eylemleriyle birlikte kullanımı ikidillilerce oldukça yaygındır: *Tr eylem + mİş + Kr yardımcı eylem*. Doerfer (1993), Türkçedeki {-mİş} ekinin tarihsel süreç içerisinde Türkçe ile etkileşim süreci yaşamış olan Kürtçe ve diğer dillerdeki görünümünü açıklamaya çalışmaktadır. Öncelikle, Orhun yazıtlarında oldukça sık görülen {-mİş} ekinin sıfat fiil olarak ve sınırlı bir işleve sahip mastar eki biçiminde görüldüğünü Tekin (1968)'e bağlı olarak belirtir. Yazıtlarda {-mİş}'in olumsuzluk biçiminin günümüz Ölçünlü Türkçesindeki gibi {-mA-mİş} olarak değil bağımsız bir sözcüksel birim olan *yoq* 'yok' ile sağlandığını ifade etmektedir³:

(1) *Temir kapuğqa ..teğmişidi yoq ermiş*

'Onlar, hiçbir zaman (bundan önce) demir kapıya ulaşamamış'.

İkidillilerce kullanılan adeylem yapılarının da hiç biri Türkçenin {-mA-} olumsuzluk takısını (içekini) almamaktadır. Bunun yerine Kürtçenin yardımcı eylemi önüne gelen {nA-} takısı (öneki) sayesinde olumsuzluk bildirimi gerçekleşmektedir. Doerfer, {-mİş} ekinin *fûlin rivayeti* olarak belirtildiği (Tekin 1958: 192)'yi eleştirerek (Johanson 1971)'in konuya açıklık getirdiğini ifade etmektedir. Johanson, bu ekin Türk lehçelerinde farklı anlamlar sergilediğini, örneğin. Azericede kullanılan {-mİş}'in günümüz Türkçesinden tamamen farklı olduğunu ve bu ekin Orhun Yazıtları'ndaki kullanım özelliğinin Türkçe ile kıyaslanamayacağını bundan dolayı da {-mİş}'in kullanıldığı tüm diller için özel olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Doerfer, {-mİş}'in şaşırtıcı bir şekilde Kürtçe gibi çok sayıdaki dile girmiş olduğunu belirtir⁴. Tacikçe, Özbekçe, Moğolca, Zazaca ve Farsçada bu yapılanmaya ilişkin örnekler bulmak mümkündür. Ayrıca, 13.-15. yüzyıllara ait Pers (İran) kaynaklarında {-mışı} *-mışı kardan* “-mışı yapmak” ile oluşturulmuş pek çok belge bulunduğu belirtilmektedir (Doerfer 1993). Türkçedeki {-mİş} eylem biçimlerinin İran dilleri tarafından ödünçlenmesi, Özbekçeye etkileşim sonucunda Tacikçede bulunmasıyla belirlenmiştir. 19. yüzyılda Le Coq ve Lerch tarafından oluşturulan metinlerde, bu yapılarla Kürtçede ve tüm Anadolu coğrafyasında karşılaşılmaktadır. Fakat Türkçenin daha az etkili olduğu Kuzey Iraktaki Zaho ve Dohuk gibi yerleşimlerde bu yapıların Kürtçe üzerindeki etkilerinin çok daha az olduğu belirtilmektedir (Haig 2007: 174). Bulut (2000 ve 2006), Kürtçenin, Türkçedeki tanıtısallığı bir eylem kategorisi olarak uyarlaması konusunda incelemeler içermektedir. Çalışmada, {-mİş}'li yapılanmalar ile etkileşime bağlı olarak ortaya çıkan yeni yapılanmalar ele alınmaktadır. Kürt yönetmen *İsmet Elçi* tarafından, bir röportajında ürettiği bir sözcede bu türden yapılanmayı düzeltme çabası vardır:

(2) *Dema ku *ez filmekê Yılmaz Güney 'Süre' dit, ez şaşirmiş bûm, eeh şaş⁵ bûm*

'Yılmaz Güney'in bir filmi 'Süre'yi gördüğüm zaman şaşırdım, eeh. şaştım' (Bulut 2006: 108).

³ Çalışmada ayrıca olumsuzlama biçimi olarak “-mA-dUK” yapısından söz edilmektedir. Fakat bu biçimlenme çekimlenmiş -DI geçmiş zaman ekinin 3. Ç. kişi ekini de alarak oluşturulmuş halidir. Doerfer, -mA olumsuzluk eki yerine “yok” gibi olumsuzluk bildirimli sözcüklerin kullanılması durumuyla günümüzde Doğu Afrika Dillerinden Swahilide de karşılaşıldığını belirtir.

⁴ Van'daki yerel Türkçe ağzlarında ölçünlü Türkçedeki gibi geçmiş zaman anlatımlı {-DI} ve bitmişlik ya da tanıtısallık sunumu yapan {-mİş} biçimbirimleri dışında Ölçünlü Türkçe'de *ulaç* (gerund) kategorisinde olduğu belirtilen {-Ip} ile de yüklemcil eylem üzerinde karşılaşılmaktayız. Bu yapı Azeri Türkçesinde de bulunmakta ve Türkçedeki {-mİş}'in bir işlevi gibi öğrenilen geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır (Gökçur 2006: 14). *Alp* 'almış' gibi.

⁵ Elçi, {-miş} ekini bileşik eylemden çıkarmaya çalışmıştır fakat *şaş* İran dillerine ait değil Türkçeden alınan bir sözcüktür. Ayrıca eğik (oblique) durumda bulunması gereken kılıcı öznenin düzeltilmesi için bir değişiklik yapılmamıştır (Bulut 2006: 108)

(2)'de konuşucu, {-mİş} biçimbirimini ilk yüklem yapılanmasından, *ez şaşırmiş bum* 'ben şaşırıldım'dan anlaşılacağı gibi çıkartarak tekrar oluşturmaktadır. Bu biçimbirimin kullanım alanının ortadan kaldırılmasına yönelik dil tutumu genellendirilebilir. Fakat sözcenin birinci bölümünde kullanılan adılın aslında eğik (oblique) durumdaki *min* (ben) olması gerekirdi. Bu görünüm {-mİş}'lı örüntülerin sözcenin kurulumunda bir yönetimsel (operative) işleve büründüğünü düşündürmektedir. Yani Türkçenin sözdizimsel yapılanmasının Kürtçe sözcenin oluşturulmasında etkinleştiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, {-mİş} biçimbiriminin çıkartılarak Kürtçe bir anlatım oluşturma çabası içinde olan konuşucunun ürettiği *şaş* 'şaş(mak)' eylemi aslında Türkçe kökenlidir ve Kürtçe söz varlığı içinde sorgulanmamaktadır. Bu içeriksel sözcüğün aktarılan temel koda uyarlanma ve uygulanması gerçekleşmiştir. Bunun gerçekleşmesinde, *şaş* sözcüğünün içerik sözcüğü olması dışında Kürtçe sözdizimini tek başına etkilemeden uzak olmasının da rolü vardır. Ayrıca, söylem belirleyicisi olan Türkçe kaynaklı bazı işlev sözcüklerinin de Kürtçe söz varlığında ve sözlüklerde bazı sesletimsel uyarlamalarla yer alabildiklerini görmekteyiz. *Ancak > ancax, demek > demega* gibi. İşlevsel birimler olmalarına rağmen Türkçenin söylem belirleyicilerinin kullanımı konusunda ikidillilerce bir karşı tutum bulunmamaktadır. Fakat {-mİş}'lı sözcelerin kullanımından (1) numaralı örnekten de anlaşılacağı gibi kaçınılmaya çalışılmaktadır. Bu kaçınmanın nedeni ile {-mİş}'ın tercih ve kullanım nedeni arasında bir bağlantı olduğu düşünülebilir. Türkçenin farklı birçok işlevsel biçimbirimi olmasına rağmen sadece {-mİş}'ın belirgin bir kullanım alanına sahip olması onu dikkat çekici hale getirmektedir. İkidilli konuşucular için aynı dikkat çekicilik {-mİş}'ın kullanımına neden olan temel güdüleyici etken olabilir. Sözcüyü oluşturan diğer bir çok içeriksel ve işlevsel birimleri Kürtçe söz varlığı içinden oluşturan ikidilli konuşucu, Türkçe eylem ve {-mİş}'lı yüklem yapılanması ile sözcisini dinleyici için daha belirgin ve etkili bir hale getirmektedir. Aslında birçok {-mİş} biçimbirimli yüklemcil eylem yapılarının ikidillilerin sözvarlığı içinde Kürtçe karşılıkları bulunmasına rağmen bunların kullanım alanlarının daralması söz konusudur. Çünkü ikidillilikte aykırılıklar, iletişimin etkisi bakımından dikkat çekici ve belirtililiği arttırıcıdır. Aşağıda, ikidillilerin konuşma dilinde sıklıkla birbiri yerine kullanılan aynı anlamsal içeriğe sahip iki farklı sözce yer almaktadır.

(3a) Gurék geçikê gelek **hez** kir/*bu (3b) Gurék geçikê gelek **sevmiş** kir/bu⁶

Çocuk.DÜZ kız.EĞ çok sev.yap.GEÇ.3T Çocuk.DÜZ kız.EĞ çoksev.AE. yap.3T.GEÇ/ol.3T.GEÇ

“Çocuk kızı çok sevdi”

Yukarıda da görüldüğü gibi *sevmiş* adeylemi hem yapmak *kirin* hem de olmak *bun* yardımcı eylemleri ile aynı yüklem kategorisini oluşturmak için uygunken *hez* 'sev(mek)' sadece *kirin* 'yapmak' yardımcı eylemi ile bir arada bulunabilmektedir. Yani bu adeylemler, yapısal türetkenliğe ve bunun sonucunda gerçekleşen, değişik anlamsal içeriklere olanak sağlamaktadır. Edilgenlik eki de eylemle {-mİş} yapısı arasına getirilerek sözcede aktarılan olayı gerçekleştiren farklı kişiler için yüklemcil öğeler oluşturulmaktadır: *ödemiş kir* "ödedi" *ödenmiş bu* "ödendi/ödenmiş oldu". Son örnekte {-mİş} yapısının Türkçedeki anlamsal içeriğini {-n} edilgenlik ekinde sonra gelerek koruduğu görülmektedir. Çünkü bu örnekte iki okuma vardır ve ikinci okuma Türkçedekinden farklı değildir. Yapısal ve anlamsal bakımdan ikidilli konuşucular için önemli iletişimsel kazanımlar sağlayan bu birim, bazı kullanımsal özelliklere de sahiptir. (3a) yerine (3b)'nin kullanılması durumunda Kürtçedeki *hez* "sevmek" eylemi yerine *sevmiş* adeylem yapılanması, sözcenin konuşucu için etkisini, dinleyici için ise belirginliğini daha da arttırmasına neden olur. Çünkü dinleyici, Kürtçe örüntü ve söz

⁶ Ergatif-absolutif olması gereken sözce ikidillilerin sıklıkla kullandığı yalın-belirtme durumları ile verilmiştir. Sözdizimdeki bu farklılaşmaya {-mİş}'lı adeylem yapılanmalarının kullanımı dışında etkileşime bağlı olarak ergatif yapıdaki değişim de neden olmaktadır.

varlığına sahip olarak başlamış yapılanmanın devamında Türkçe öğeler ile sonlandırılması durumunda Türkçeye ait hem içeriksel *sev* hem de işlevsel {-mİş}'tan oluşan dilsel değerleri de algılama sürecinde aktif hale getirmek durumundadır. Yani ifadenin aynı dillere sahip dinleyici açısından daha etkili ve belirtilili olması söz konusudur. Haig (2007), Kürtçenin, diğer birçok İran dili gibi yeni eylemlerin türetimi için gerekli olan biçimbilimsel üretkenliğe yeterince sahip olmadığını belirtmektedir. Örneğin İngilizcedeki {-ize} ve {-ify} *priorit-ize* 'önde getirmek'; *beaut-ify* 'güzelleştirmek', Türkçedeki {-At} ve {-Alt} (yön-et; düz-elt; az-alt) gibi işlevsel özellik bakımından karşılaştırılabilecek biçimbirimsel yapılar Kürtçede bulunmadığından yeni eylemlerin oluşturulması gereklidir (Uzun 2004: 60; Haig 2007: 174). Çoğu İran ve Hint-Aryan dilinde olduğu gibi Kürtçede de yeni eylem formları, *kirin* 'yapmak' ya da *bûn* 'olmak' gibi yardımcı eylemlerin ad, sıfat ya da belirteç gibi eylem olmayan dilsel birimlerle birlikte kullanımıyla oluşturulmaktadır: *şol kirin* 'iş yapmak', *heval bun* 'arkadaş olmak' gibi. Bu strateji, model dilden alınan adlar, eylemler ya da herhangi bir dilsel birimin kullanılmasında da uygulanmaktadır. Örneğin Arapçadan alınan eylemcil adlar Kürtçe ile bu şekilde birleştirilir. Arapça mastar *fehm* + *kirin* 'anlamak' ya da Arapça bir adeylem biçimi olan *qayîl* + *bûn* 'uygun/kabul olmak' bu yolla oluşturulmuştur (Haig 2007: 174). Haig, Kürtçede kullanılan {-mİş} eylem formlarının anlamsal özelliklerinin aktarım dili konumundaki Türkçedeki gibi olmadığını ifade etmektedir. Kürtçede bu yapıların Türkçedeki gibi bitmişlik ve tanıtımsallık özelliklerini sergilemediğini, bunların aslında *etkisiz zamanlı adsıl eylemler* (tense neutral action nominal) olduğunu belirtmektedir. Bu yapılardan bazılarına yüzyıllar öncesinde rastlanır ve Kürtçe konuşucuları bu yapıları birinci dil edinim süreçlerinde söz varlıklarına katmaktadırlar. Haig, ikidilli konuşucuların {-mİş}'lı yapıları kullanarak Türkçedeki değişik eylemlere ulaşmaya imkan tanıyan bir kural geliştirdiklerini ve Kürtçe sözcelerde uygun anlam değişiklikleri sağlanarak bu yapıları kullandıklarını belirtmektedir. Merkez Anadolu Kürtçesinde {-mİş} eylem formlarıyla yapılan ödünçlemeler dışında Türkçe yalın eylem tabanlarının da bulunduğunu belirtmektedir: *Karışkirin* (ad olarak kullanılmakta 'karıştırma yapmak'); *say kirin* 'saymak'; *şaş kirin* 'şaşırmak'; *inan kirin* 'inanmak'; *bekle kirin* 'beklemek'; *kapat kirin* 'kapatmak'. Haig (2007: 174, 175) {-mİş}'in Türkçede ünlü uyumuna göre farklılaşabilen dört farklı alt sesi olduğunu Kürtçede ise genellikle transkripsiyonu /i/ ünlüsü ile yapılan ama /i/ ve /ö/ arasında bir ses değeri olarak kısa bir ünlünün genellikle kullanıldığını belirtir. Bu görünüm Van'da konuşulan ağızlara ait bir özellik olarak hem verilerde (*almış, sevmiş, görmüş, duymış* gibi) hem de daha önce yapılan çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır (bkz. Gökçur 2006: 174-428). Haig (2007)'de {-miş} ekiyle birlikte kullanılan ikidilli konuşuculara ait bazı eylem bileşimleri şunlardır: *annamış kirin* 'anlamak'; *düşünmüş kirin* 'düşünmek'; *nişanlanmış bûn* 'nişanlanmak'.

3. Veriler ve çözümlenmeler

Bu çalışmada, dilsel etkileşime bağlı olarak Türkçeden Kurmanci Kürtçesine aktarımı gerçekleşen {-mİş} biçimbirimi konusundaki açıklamalara yer verilmektedir. Bu amaçla (Varol 2014a)'daki araştırma verileri ele alınmaktadır. Farklı yaş gruplarından 25 ikidilli konuşucunun 10 saati aşan sözlü kayıtları değerlendirildi. Kullanım sıklıklarıyla birlikte {-mİş} ile oluşturulmuş toplam 143 adeylem yapısının, 133'ü Türkçe, 5'i Farsça 5'i de Arapça kökenli eylem tabanlarına sahiptir. Veriler {-mİş}'lı yapıların yüklemcil öge oluşturmaları bakımından ele alınmaktadır. Konuşucuların, ikidillilik seviyeleri ve {-mİş} biçimbirimi kullanma konusundaki genel eğilimlerine bağlı olarak, örnek sözcelerle dilbilimsel çözümlenmeler yapılmaktadır. Yapısal farklılaşmalar dışında, işlevsel özellikler ve kullanımsal nedenlerin ele alındığı bir çerçevede veriler analiz edilmektedir. Yapısal açıklamalar için yüklemcil öğeleri oluşturan sözcük birimlerinin özellikle biçimbirimsel ayrılanmasına ve bileşimsel özelliklerinin anlaşılmasına çalışıldı. Ayrıca, Johanson (2008)'in kopyalama modeli

inde belirlenen ve etkileşime bağlı ödünçlemelere dair yapılan açıklamalara da yer verildi. Örnek sözcelerin sıra numaralarının ardından kesme işareti ayrıciyla konuşucuların ad ve soyadlarının ilk harfleri ve yaşları kodlanmıştır. Cinsiyetlerine dair ayrı bir değerlendirme yapılmadığı için kadın veya erkek olduklarına dair bir kodlama bulunmamaktadır.

4. Araştırma Verilerindeki {-mİş}'lı Yapılar

İkidilli Kürtçe konuşucuları, çeşitli motivasyonlar, şartlar ve etkenlere bağlı olarak, Türkçedeki {-mİş} biçimbirimini yoğun olarak kullanmaktadırlar. Bunlar, ikidilli konuşucuların ikidilli konuşucularla iletişim kurdukları dil çevrelerinde kullanılan bir birimdir. İkidilli konuşucular Kürtçe olarak sözcenin üretimini gerçekleştirdiklerinde {-mİş} yapısına sahip birimler daha çok: *Tr. eylem + Adeylem Belirteci (AEB) mİş + Kr. yardımcı eylem (bun ya da kirin)* diziliminde karma yüklemi oluşturmaktadırlar. Johanson (2008)'e dayandırılarak, bağımlı biçimbirimlerin bütüncül kopyalanmaları olarak değerlendirilebilen bu yapılanmalar araştırma verilerini elde ettiğimiz konuşuculardan biri dışında 24'ü tarafından belirli sıklıklarda kullanılmıştır⁷. Model kod olan Türkçeden temel kod konumundaki Kürtçeye aktarılan {-miş} yapı 143 adeylem formundan 133 tanesi Türkçe sözcük tabanına sahiptir. Diğer sözcük tabanlarından 5 tanesi Arapçadır: *hazır-la(n)-miş, fayda-lan-miş* gibi. 5 sözcük tabanı ise Farsçadır: *zede- le(n)-miş, ki(li)t-len-miş* gibi. Adsız yapılardaki bu sözcük tabanları genellikle Türkçedeki addan eylem yapım eklerine sahip olmaları, aynı anlamsal ilişkilerini korumaları ve {-mİş} yapısına sahip olmalarından dolayı Kürtçeye bir bütün olarak Türkçeden kopyalanmış oldukları aşağıdaki sözcede bulunan *zede-sözcüğünün* yapılanmasına bağlı olarak anlaşılmaktadır:

(4) HB75/21 Go: “*dalağa vê zedele-miş kirine*”

Söyle.GEÇ.3T. dalak.İZ 3T.EĞ zedele-AEB et.BİT.3Ç

‘Dedi: “Dalağımı zedelemişler”.’.

Bilindiği gibi, Türkçede {-mİş}'in işlevleri bitmişlik, tanıtımsallık ve kiplik olarak belirlenmiştir. {-mİş}'in tarafsız değerdeki bir görünümü yoktur. *Yarına kadar kitabı okumuş olacağım* gibi bir tümcedeki iki yargıdan biri olarak gelecekte yapılacak işin bitmiş olacağını belirten bitmişlik eki {-mİş}'tan geleceğe ait zamansal ifadeyi belirten {-AcAk} eki farklı işlevlere sahiptir ve {-mİş} tarafsız zamanlı değildir. İkidillilerce oluşturulan sözcelerde benzer yapısal dizilime sahip bir ifade farklı zamansal sunumlara sahiptir. Model koddan ayırıcı bir özellik olarak {-mİş}'in içinde bulunduğu yüklemcil öğelerle ikidilli konuşucular gelecek zamanlı sözceler oluşturmaktadırlar:

(5) RB19/15 *Çağê vê bölömê duxonüm dısa ji hazırlan-miş bim*

Zaman.EĞ bu bölüm.EĞ oku.SÜR.1T. yine de hazırlan-AEB ol.GEL.1T

‘Bu bölümü okuduğum zaman yine (üniversite sınavına) hazırlanacağım’

Gelecek zaman (ya da olasılık) anlamlı sözcelerin kurulumunda kullanılan Kürtçedeki *bim*, ya da *bibem* ‘olacağım’ yardımcı eylem formu yüklem zamansal içeriğine ve kişi ekine sahip birimdir. Yani (5)'teki sözcenin gizli öznesi olan *ben* i zaman ve kişi bakımından nitelenmektedir. *bim* Türkçedeki bağımlı biçimbirim olan {-AcAk} ile aynı işleve sahiptir {-miş} ise etkisiz zamanlıdır. Eylem formunu **Hazırlanmış olacağım* sözcesindeki (TR gelecek zamanın rivayeti) gibi yorumlamak sözcenin anlamsal içeriğini bozmaktadır. Bu örüntünün **hazır bim* ya da **hazırlan bim* şeklinde {-mİş} eki olmadan sözceye yerleştirilmesi yine anlamsal olarak farklı bir yapılanma

⁷MS22'nin {-mİş} yapı 143 adeylemleri kullanmama nedeni Kürtçe okur-yazar olmasından kaynaklanabilir.

sergilemektedir. Sözce, sıfat olan *hazır*- sözcüğüne ve addan eylem yapan {-lAn} ekine ve {-mİş}'a anlamsal ifadeyi korumak için bir bütün olarak ihtiyaç duymaktadır. Bu yapılanmasıyla {-mİş}, yüklemcil öge *hazırlan* eylemi ile çekimli yardımcı eylem *bım* arasında bir **bağ kurucu** gibi görülmektedir. Veriler içindeki bitmişlik (HB41/5) ve geçmiş zaman (İG52/45) sunumu yapan 6 sözce yüklemcinin {-mİş} ekine, yani adevlem belirteci bulunmayan Türkçe yüklemcil ögelere sahip olduğunu görmekteyiz. eylem tabanı halindeki bu birimlerin Kürtçe sözce yapısına zamanla uyarlandığını görmekteyiz:

(6) HB41/5 *Zeman ji degiş-ø buye*

Zaman da değış-mek/miş ol.BİT.3T

'Zaman da değışmiş'

(7) İG52/45 *Xuşga mun çu begem-ø na-kir*

Kızkardeş.İZ 1T.EĞ git.GEÇ.3T beğen-mek/miş OLM-yap.GEÇ.3T

'Kız kardeşim gitti, beğenmedi'

Bu yapılar *degiş* 'değışme(k)' ve *begem* 'beğenme(k)' {-mİş} ekine sahip değıller ama *değışmiş* ve *beğenmiş* formlarına sahip olduklarında da sözcenin anlamsal içeriğı değışmemektedir. Buradaki süreç Kürtçe adevlem (master) yapılarına benzer bir yapılanmanın, adaptasyon ve uyumun gerçekleşiyor olmasıdır. Kürtçe *naskirin* 'tanımak' *nas kir* 'tanıdı' *xilas bun* 'bitmek' *xı/elas* bu 'bitti' gibi *degiş* ve *begem* yapılanmaları oluşmuş olmalıdır. Etkileşim süresine, etkileşim birimlerin kullanım sıklıklarına ve temel koddaki adaptasyon ve uyumun sağlanmasına bağılı olarak bu türden yapılanmalar ortaya çıkmış olmalıdır. (6) ve (7)'deki *degiş* ve *begem* ile (5)'teki *hazırlanmış* adevlem yapılanması arasındaki temel fark {-mİş}'lı yapılanması gereken *hazır* ad tabanının addan eylem yapım eki olan {-lAn}'a ihtiyaç duymasısıdır. Bu yapılanmaların farklı {-mİş} ekine sahip olmayan adevlemlerde de görebiliriz. 3.çoğul kişinin özne olduğu sözcelerde: *top kirin* 'topladılar' *top bun* 'toplandılar' *şaş kirin* 'şaşırttılar' şeklinde kısalabilmektedirler:

(8) *Pere top kirin* 'Para topladılar;'(9) *Mal da top bun* 'Evde topladılar'

(10) *Ewê şaş kirin* 'Onu şasırttılar' (11) *Ewane şaş bun* 'Onlar şasırdılar'

{-mİş} eki ile bu yapılar *toplamiş kirin*, *toplaniş bun*, ve *şaşırtmış kirin* şeklinde yapılanmalıdır. **Topla(n) kirin*, **topla(n) bun* ve **şaşırt(t) kirin* anlamsal olarak kabul edilemez yapılanmalardır. Bu türden yapılanmalar üretilmemektedir ve üretildikleri zaman anlam bulanıklığı doğurmaktadır. *Begem* ve *degiş* gibi bu yapıların da öncelikle {-mİş} ekine sahip birimlerle birlikte aktarımı yapılan eski yapılar olduğu ve Kürtçenin adevlem formundaki dilbilgisel yapılanmalarına uyarlandığı düşünölmelidir. Çünkü bu örüntülerin 150 yılı aşkın çalışmalarda da kayıtları bulunmaktadır⁸. Türkçeden aktarımı yapılan bu türden adevlem yapılanmalarının hepsi {-mİş} ekinden bağımsız olarak kullanılamaz:

(12) *Zar gelek sevinmiş bu*

'Çocuk(lar) çok sevindi'

12'deki adevlem yapısının *sev*, *sevin* şeklindeki sadece eyleme ve üzerine gelen eylemden eylem yapma {-In} ekine dayalı kullanımı yoktur. *Sev* ve *sevin* eylemleri daha çok algılayıcı ikidillilerce üretimi gerçekleştirilen yapılanmalardır. *Sevinme* sözcüğünü, Türkçe gibi Kürtçede tek sözcüklü bir yapılanmadan oluşan ve tam olarak anlamını karşılayan bir sözcük bulunmamaktadır. *Kêyf* 'keyif' + *xweş* 'güzel ya da *dıl* 'gönöl' +

⁸ Lerch (1857)'de bunların kayıtları tutulmuştur. Bkz. Bulut 2006: 110

xweş ‘güzel, hoş’ formlarındaki iki farklı yapılanma ile benzer anlamsal sunumlar oluşturulabilmektedir. *Zar gelek kêyfxweş bun* (*dilxweş bun*) ya da *kêyfa zar(an) gelek hat* ‘Çocuklar çok mutlu oldular; Çocuklar çok keyiflendiler’. Türkçe ve Kürtçe arasındaki dil etkileşiminde aktarımların gerçekleşmesinde önemli dilbilimsel nedenlerden biri de Türkçenin türetkenliği oldukça yüksek soneklerle sunmuş olduğu anlamsal yapılanmaların Kürtçe konuşucular için çekici özelliklere sahip olmasıdır. Ayrıca çekimli dillerin eklemeli dillerle etkileşimi sürecinde eklemeli dil yapısının aktarımının daha çok gerçekleşmesi ve geçirgenliği, yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. İkidilli konuşucuların {-mİş} ekinin de içinde bulunduğu sözcelerle oluşturdukları örüntüler ile en çok şimdiki zamanlı sözceler oluşturulmuştur:

(13) İG52/13 *Neha ji qredi öde-miş diket*

Şimdi de kredi öde-AEB SÜR.yap.3T

‘Şimdi de kredi ödüyor’

(13)’te yardımcı eylemin öneki konumunda sürerlik görünüşü ya da (şimdiki zaman) işlevi sunan {dı-} zamansal içeriğe sahip birimdir. Bu sözcede de *öde* eylemi tek başına kullanılamaz. Çünkü yeni aktarımı yapılan adeylem yapılanmalarından biridir. Kullanım sıklığına ve birimin temel kod alanında benzeşmesi için gereken farklılaşma zamanının sonunda bu yapının da {-mİş} eki olmayan temel koda uyarlanmış biçimlenmeleri görülebilir. Batı dillerinden Türkçeye aktarılmış *kredi* adı ve Türkçe kaynaklı *ödemek* eylemi ikidilli konuşucuların zorunlu aktarımını gerçekleştirmesi gereken yapılanmalardır. Türkçedeki *ödemek* eyleminin tam olarak Kürtçe karşılığı ikidillilerin sözcük dağarcıklarında bulunmamaktadır⁹. Çünkü bunlar kurumsallaşmış dillere ait sözcüksel birimlerdir. Türkçe-Kürtçe ikidilli konuşucu, Kürtçe birimlerle bu sözceyi aşağıdaki gibi oluşturmaktadır:

(14) *Neha ji perê qredi dide*

Şimdi de para.İZ kredi SÜR.ver.3T

‘Şimdi de kredi parasını veriyor’

Sözcelerde Türkçe adeylem yapılarının kullanılması bu sözcedeki gibi Kürtçe izafe yapılanmasının kullanılmadığı İG52/13 gibi sözcelerin türetimine neden olmaktadır. Bu süreç Kürtçe sözdiziminin Türkçeye benzeşmesine neden olabilmektedir. Yani aktarımı yapılan anlamsal içerikli birimler yapısal dizilimleriyle birlikte temel kod alanına yerleşmektedirler. Türkçede şimdiki zamanın hikayesi olarak belirtilen yapılanmalarda yine {-mİş} zamansal bildirim açısından etkisizdir.

(15) NV55/34 *Hinek mêvan ji dürve dê Ø qarış-miş dibû*

biraz misafir de uzaktan gel.SÜR.3Ç karış-AEB SÜR.ol.GEÇ.3Ç

‘Uzaktan gelen bazı misafirler de karışıyordu’

(15)’teki *karışmak* eyleminin sunduğu anlam alanına göre Kürtçe *tevihev bun* ya da *têkulhevbun* ‘karışmak’ kullanılabilir¹⁰. Konuşucu, seçimsel olarak *karışmış* adeylem yapısını kullanmaktadır. Sözdizimsel olarak değerlendirdiğimizde Kürtçe, Türkçedeki gibi çekimsiz eylem formlarına yani ulaçlara {-An} *gel-en* gibi, sahip olmadığından ana sözce ve yan sözce eylemleri çekimli formlarıyla bulunmaktadırlar. Bunun yanında

⁹ Bu çalışmada belirlenmeye çalışılan dilsel aktarımların karşılaştırılması Standart Kürtçe ile değil ikidillilerin Kürtçe-Türkçe sözcüklerindeki bilgilere göre yapılmaktadır. Karşılaştırma amaçlı olarak verilen örnekler konuşma diline özgüdür, bağlama ve çoğunlukla ikidilli konuşuculardan gelen dönütlere göre düzenlenmektedir.

¹⁰*Bun* bazı konuşucular tarafından *bün* şeklinde de telaffuz edilebilmektedir. *Bun* ve *kirin* eylemlerinin değişik formlarda görülmesi daha çok aynı bölgede yaşayan aynı aşirete mensup konuşucuların dar kapsamlı ağız farklılaşmaları olarak değerlendirilebilir.

bileşik sözcük örüntüsü içindeki özne, ileri derecede konusal olduğunda dillerdeki genel bir eğilim olarak Türkçe gibi Kürtçede de düşmektedir. Bitmişlik görünüşündeki ve onunla oluşturulan bileşik zamanlara sahip ({-mİş} ve bazen + {-DI} gibi toplam 31 yapı) sözcük bulunmaktadır. Bu yapılar, Kürtçe geçmiş zamanlı eylemler üzerine öznenin tekillik-çoğulluğuna göre {-(i)ye} ya da {-(i)ne} eklerinin getirilmesiyle oluşturulur:

(16) NV55/2 *Yaş ilerle-miş buye*

yaş ilerle-AEB ol.BİT.3T

'Yaş ilerlemiş (yaşlanmış)'

(16)'da bitmişlik görünüşü *bun* yardımcı eylemi üzerindeki {-ye} eki ile sağlanmaktadır. *İlerle* eyleminin {-mİş} olmadan tek başına kullanımı yoktur. Bu adevlem yapısı da yeni bir aktarım olduğundan Kürtçenin biçimbilimsel özelliklerine uyarlanamamaktadır. Türkçeden aktarımı yapılan birimlerin bir başka çekici yönü yan ve mecaz anlamlardır. İlerlelemek eylemi NV55/2'de yan anlamıyla zamanın geçmesini belirtmektedir. Temel anlamından farklı yan ve mecaz anlamlarda içeren sözcüksel birimlerin aktarımları da oldukça sık gerçekleşmektedir. Örneğin (17)'de şimdiki zamanlı yüklem yapısını oluşturan adevlem yapılanması, *takılmak* eyleminin 'alay etmek, dalga geçmek' şeklindeki temel anlamından farklı olarak yan anlam aktarımını da gerçekleştirmektedir:

(17) MB42/109 *Gözlükê taxmiş dıke herkes taxılmış dıbe*

gözlük.İZ tak.AEB SÜR.yap.3T herkes takıl.AEB SÜR.ol.3Ç

'Gözlük takıyor herkes takılıyor (dalga geçiyor)'

Geleneksel dilbilgisinde {-miş}'li geçmiş zamanın hikayesi türündeki yapılanmalar da adevlemlerin bulunduğu sözcelerde görülmektedir:

(18) FO82/2 *Me tartış-miş kiri bu*

1Ç.EĞ tartış-AEB yap ol.1Ç

'Biz tartışmıştık'

Kürtçede *tartışmak* Arapça kökenli münakaşa sözcüğüne eklenen yardımcı eylem *münagaşe kirin* ile oluşturulur. *Tartışmak* eyleminin de {-mİş} eki olmadığı bir biçimdeki kullanımı yoktur. Bitmişlik sunumu yapan yüklemelerden sonra {-mİş} geçmiş zamanlı yapılanmalarda görülmektedir (Türkçe {-DI} ile eşdeğer) Verilerde toplam 22 sözcük bu türden yüklemelere sahiptir:

(19) İG52/2 *Gapiya ve dolan-miş kir*

kapı-İZ sizin dolan-AEB yap.GEÇ.3T

'Kapınızı dolandım (kapınıza göz attım)'

Zaman bakımından yine etkisiz bir görünüm sergileyen {-mİş}'in, bağlı olduğu eylem yapısıyla birlikte kullanılması gereklidir. {-mİş} ekinin bir başka farklı yönü hiçbir zaman olumsuzluk takısı {-mA-} almamasıdır. Her zaman Kürtçe olumsuzluk öneki olan {nA-} Kürtçe yardımcı eylemler *bun* ve *kirin* ile birlikte kullanılır:

(20) AV70/110 *Hingê neha makina me bozulmuş nebu*

o zamandan şimdiye makine.İZ 1Ç.EĞ bozul-AEB OLM-ol.GEÇ. 3T

'O zamandan bugüne makinamız bozulmadı'.

Veriler içindeki 16 sözcü emir/istek kipine sahip yapılanmalar içermektedir. Kürtçede {bı-} öneki ve çoğul durumlarda çoğulluk belirten {-ın} son eki eyleme eklenerek bu kipsel yapı oluşturulur:

(21) *Destê xwa qullanmiş bıkın*

‘Elinizi kullanın’

(21)’deki adeylem yapılanmasının yine doğrudan Kürtçe karşılığı olan bir yapılanma yoktur ve yeni aktarımı yapılan adeylemlerden olduğundan {-mİş} eki ile birlikte kullanılması gerekmektedir. İstek anlamını sunan yapılanma da Kürtçe *kirin* eyleminin kısalmış biçimi ile Kürtçe ön ve son eklerle gerçekleşmektedir. {-mİş}’ın kiplik bildiriminde herhangi bir işlevi yoktur. {-mİş}’ın bazı sözcelerde {-miş} biçiminde bir izafe parçacığı ile öbek yapıya sahip olarak görüldüğü sözceler de bulunmaktadır. Bu örüntülerde {-mİş} izafe parçacığıyla oluşan biçimiyle Kürtçe sözdizimine uygun bir yapılanma içindedir:

TR eylem + mişi + İZ + Belirteç + KR Yardımcı eylem

(22) SP35/56 *Çıplax gir-miş-i bal hev dıbın*

çıplak gir-AEB-İZ yanı birlikte SÜR.ol.3Ç

‘Çıplak birbirlerinin yanında (havuza) giriyorlardı’

(23) YA12/32 *Nasrettin hoca binmiş-i uçax dıbe dıçe*

Nasrettin hoca bin-AEB-İZ uçak SÜR.ol.3T SÜR.git.3T

‘Nasrettin hoca uçağa biniyor gidiyor’

{-mİş} ekinin sözdiziminde farklı yapılanmalar içinde görüldüğü bu örüntülerde de sözcü içindeki işlevinde bir farklılaşma olmamaktadır. İkidillilerce oluşturulan soru sözcelerinde de {-mİş} eki ile birlikte olan adeylem yapılanmaları görülür:

(24) MY13/63 *Diyiler: “Dı çıma üzölmüş dıbê?”*

diyorlar 2T.DÜZ neden üzöl-AEB SÜR.ol.2T

‘Diyorlar: “Sen neden üzölüyorsun.”?’

Kürtçe soru tümceleri herhangi bir soru işlevine sahip sözcüksel birim (*çıma*, *boçê* ‘neden’ gibi) bulunmadığında genellikle tonlama ile belirtilir:

(25) AT40/15 *Anlamış bu?*

anla-AEB ol.2T

‘Anladın (mı)?’

{-mİş} soru sözcelerindeki yapılanmalarda da etkisiz zamanlı, adsıl bir eylem yapılanmasına yani kısaca adeylem işlevine sahiptir. Ayrıca birlikte kullanımı gerçekleştirilen eylem yapısından çıkartılınca bozuk bir soru sözcü ortaya çıkacağından etkileşim sürecinin ilk aşamalarında aktarımı yapılmış birimler değerlendirilmelidir. {-mİş}’ın 143 farklı sözcü içindeki kullanımına bağlı olarak bu yapının temel kod alanında yüklemcil öge ile yardımcı eylemler arasında bağlayıcı bir rolü bulunduğu ve uzun süreli ve yoğun kullanımına bağlı olarak bu bağlayıcı özelliğini yitirdiği belirtilebilir. Bağlayıcı işlevi dışında bu birimin model koddaki temel işlevlerinden bağımsız olarak aktarımının gerçekleştirildiği belirtilmelidir. Çünkü bu işlevler Kürtçe *bun* ve *kirin* yardımcı eylemlerinde bulunmaktadır ve bu yardımcı eylemler etkileşime bağlı olarak kullanımından en zor vazgeçilen temel kod birimleri görünümündedirler. {-mİş}’lı sözcülerin neredeyse tamamı bölge ağzındaki kullanımı olan {-miş} formuyla karşımıza çıkmaktadır. İkidilli konuşucuların eğitim seviyesi ve ölçünlü Türkçe ile olan etkileşimlerine bağlı olarak ünlü uyumunun sağlandığı {-miş}

ve {-müş} formlarında olan az sayıdaki adeylem yapılarıyla karşılaşmaktayız: *üzülmüş dibe* ‘üzülüyor’ *başlamışê oxulê bum* ‘Okula başladım’ gibi. Yani bu gibi yapılarda bağımlı işlevsel birimlerin bütüncül aktarımları gerçekleşirken materyal (ses değeri) kopyalama da yapılmaktadır. Bu durum da Ölçünlü Türkçeye özgü ünlü uyumunun temel kod alanı içine model koda ait birimlerle birlikte yerleştiğini göstermektedir. Bu türden yapılar daha çok çocuk sözcelerinde ve üniversite okuyan konuşucularda (TR eğitime bağlı olarak) görülmektedir.

Sonuç

Diller arası etkileşim ve buna bağlı olarak yeni yapılanmaların ortaya çıkışı, bakır ve kalayın bileşiminden tuncun ortaya çıkması gibi yeni ve daha güçlü bir iletişim yetkinliğinin bilişsel yetilerle şekillendirilmiş oluşumunu sergilemektedir. Öncelikle bu sürecin iki ya da daha fazla dile sahip olanlar için bir kazanım olduğu belirtilmelidir. Türkçe ve Kürtçe arasında gerçekleşen etkileşim de dilsel etkileşime dair farklı bilişsel aşama ve oluşumları ortaya koymasıyla önemlidir. Bu çalışmada etkileşime konu olan {-mİş}’lı örüntüler, alanyazındaki kuramsal çalışmalara uygulamalı veriler sunmaları bakımından değerlendirilmektedir. Kürtçedeki {-mİş} yapılanmalarının izafe özelliği sergileyen {-miş} biçimi (s.22 ve 23) dışında tamamıyla yüklemcil kategoride bileşik adeylem formları oluşturularak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu da aslında {-mİş}’lı adeylem yapılanmalarının erken dönemlerdeki biçimlenmelerinin Farsça *-mişî kardan* ile benzerlik sergileyerek “-mişî yapmak” gibi olduğu izlenimini vermektedir. Bu oluşumların derin yapısında {-mİş} ile yardımcı eylem arasında bulunan sözcü üyesinin silindiği sezgisi oluşmaktadır. İzafe türündeki bağlayıcılık işlevini, etkileşimin sonraki sürecinde Kürtçedeki {-mİş}’lı yapılar, tek başlarına sergilemeye başlamışlardır. Erken dönemlere ait {-mİş}’lı adeylem yapılanmalarının ise Kürtçeleştirilerek {-mİş} olmadan kullanıldıkları anlaşılmaktadır (*toplamiş kir > top kir; şaşmış bu > şaş bu* gibi). Çünkü aktarılan birimlerin model koddan temel koda uyarlanma ve uygulama aşamaları gerçekleşmiştir. Kürtçenin bu türden adeylem yapılanmalarına olan ihtiyacı, ikidilliler için temel güdüleyici olarak görülebilir. Fakat bu yapılar model dildeki tanıtıllık ve bitmişlik görünümünü yansıtmamaktadırlar. Çünkü sözcenin ilettiği anlamsal içerik değerlendirildiğinde sadece Kürtçenin geçişsiz *bun* ‘olmak’ ve geçişli *kirin* ‘yapmak’ yardımcı eylemlerinin bu türden işlevsel aktarımları söz konusudur. Kürtçede kullanılan {-mİş}, adeylem olarak kullanılan birimlerden biri ise bu dilin neden Türkçenin diğer adeylem yapılanmalarını da söz varlığına kazandırmadığı da bir soru olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca {-mA} olumsuzluk takısının kullanılmamasının nedenleri de artzamanlı dil etkileşim süreci içinde ele alınmalıdır. Kürtçedeki {-miş} eki her ne kadar Türkçede yüklemcil öğeler üzerinde bulunan {-mİş} biçim-biriminden farklı işlevsel görünüme sahip olsa da tamamıyla farklı oldukları da söylenemez. Çünkü ikidillilik seviyesine göre bu yapının kullanıcıları model dile (Türkçeye) özgü anlamlar yükleyebilmektedirler (*ödenmiş bu* “ödendi/ ve ayrıca *ödenmiş oldu*”). Alıcı/temel dil olan Kürtçedeki yapısı itibarıyla {-mİş}, bağımlı işlevsel birimin sözcük tabanlı bütüncül aktarımı şeklindedir. Kürtçeye aktarımı sırasında Türkçenin eylem yapısı Kürtçe ses değerleriyle telafuza uygun hale getirilir ve {-mİş} eki de Türkçenin ünlü uyumuna aykırı şekilde genellikle {-miş} biçiminde görülmektedir. Türkçenin çok eski metinlerinde bulunan bu yapıların geniş bir dil etkileşim alanında farklı dil ailelerine mensup diller tarafından da kullanılmış olması {-mİş}’ın çokdilli etkileşim alanı olan Doğu Anadolu ve İran coğrafyasındaki izlerine, farklı dönemlere ait kayıtlarla bakma gerekliliği doğurmaktadır. Türkçe kökenli fakat farklılaşan işlevsellikleriyle {-mİş} ‘ortak etkileşim birim’ olma özelliğini sergilemektedir. Diller arası etkileşimin belirli bir döneminde bu yapılanma, farklı dillere nüfuz etmiş ve o dönemdeki işlevsel yönünü de bir dilden farklı bir dile aktararak korumuş, ayrıca farklı işlevler de etkileşime ve zamana bağlı olarak kazandığı yönünde bir izlenim uyandırmaktadır. İkidillilerin Kürtçesinde {-mİş}’ın tek

başına anlamsal içeriği olmasa da çevresindeki dilsel birimleri değişik anlam ağırları ile bağlama işlevini korudukça, kullanım alanını genişletmeye devam edecek bir görünüm sergilemektedir. Bu işlevselliğin anlaşılması için çokdilli ortamlarda dilsel etkileşimler çerçevesinde yeni terminolojik açıklamalar da getirilmesi gerekmektedir. Örneğin *bağyüklem* ya da 'etkileşim kaynaklı yüklemcil bağlayıcılar' {-mİş}'in tümce sınırlı işlevsel yönünü belirtmek için kullanılabilir. Çünkü bu biçimbirim, Türkçedeki işlevinden farklı olarak eylemle bileşik halde (bağ kurarak) yüklemcil yapıyı oluşturmayı sağlamaktadır. Bu biçimbirimin ikidillilerce kullanılmasının temelinde uzun süreli doğal dil etkileşimleri bulunmaktadır. Ayrıca bu yapıyı söz varlıklarına aktarmış olan dillerin kendi iç düzenleri içinde incelemeler yapılması gerekmektedir. Anlaşılan o ki {-mİş}'li yapılar dilin iç mekanizmasında ihtiyaç duyulan bir alanı doldurma eğilimindedir. Ayrıca kullanımsal olarak, {-mİş} biçimbiriminin dengeli ikidillilerce de uygulanıyor olması, bu biçimbirimin birlikte bulunduğu eylem tabanıyla, iletişimde diğer dile göre dikkat çekici farklılık oluşturması, daha belirtili ve daha vurgulu bir sözcü oluşturmayı sağlaması olabilir. Böylece aynı sözcük varlıklarına sahip olan dinleyicinin konuşucu üzerindeki dikkati ve algı sürekliliği korunmaya çalışılmaktadır. Bu da ikidillilerin farkında olmadan ama sezgisel olarak sergiledikleri bilişsel bir dil stratejisidir. Çocuklar {-mİş} yapıyla adevlemleri, edinim sürecinin erken evrelerinde söz varlıklarına kazandırmaktadırlar. Yani bu yapılanmalar, kullanım yoğunluğu ve yenilikçi dil uygulamalarına bağlı olarak Kürtçe sözcü örüntüleri ile etkileşimsel uyumunu edinim süreciyle de belli etmektedir.

Kaynaklar

- BedirXan, C. A. ve Lescot, R. 2001. *Kürtçe grameri* (Kurmanci lehçesi), Institut Kurde de Paris.
- Bulut, C. 2000. 'Indirectivity in Kurmanji', *Evidentials, Turkic Iranian and Neighbouring Languages*. Editörler: L. Johanson, B. Utaş, Mouton De Gruyter, Berlin Newyork, s.147-185.
- Bulut, C. 2006. 'Turkish Elements in Spoken Kurmanji'. *Turkic Languages in Contact*, Editör: H. Boeschoten. Berlin: Harrassowitz Verlag, s. 95-121.
- Csáto, E. A. 2000. „-mİş and -Imİş items. Dimensions of a functional analysis“. *Evidentials. Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter. s. 29-44.
- Doerfer G. 1993. 'Başka Dillere Verilen Türkçe '-mİş' Son Eki' (Çeviren: M. Öçalan). *Veröffentlichungen der Societs Urala-Altaica- Sprach-und Kulturkontakte der türkischen Völker*, Band 37, (13- 16 Juli 1990) *Harrasowitz Verlag*, 1993, s. 87-93
- Göksel, A.ve Kerslake, C. 2005. *A Comprehensive Grammar of Turkish*, Routledge; Bilingual edition.
- Gökçür, E. 2006. Van ve Merkez Köyleri Ağzları (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van. 21.
- Gül, D. 2009. Türkçede Tanıtsallık: Dolaylı ve Dolaysız Tanıt Türleri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilimdalı, Ankara.
- Haig, G. 2007. 'Grammatical borrowing in Kurdish (Northern Group)', *Grammatical Borrowing in Cross-Linguistic Perspective*, Editörler: G. Bossong, B. Comrie, Y. Matras, Mouton de Gruyter, Berlin · New York, s. 165-185.
- Johanson, L. 2008. 'Remodeling grammar: Copying, conventionalization, grammaticalization'. *Language Contact and Contact Languages*, Editörler: K. N. Siemund. P. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, s. 325 – 337.

- Özge, C. ve Kayabaşı, D. 2015. Contact Linguistics, Etkileşimsel Dilbilim, Journal of Endangered Languages/Tehlikedeki Diller Dergisi: Türk Dilleri, Cilt 4, 2015/6-7, 7-21
- Özünü, Ü. 1984. Functional Notions of Turkish verbal adjectives in adjective constructions, 111-121, *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2.2, s. 111-121
- Rehbein, J. Herkenrath, A, Karakoç, B. 2009. Turkish in Germany –On contact-induced language change of an immigrant language in the multilingual landscape of Europe. STUF, Akademie Verlag, 62, 3: s. 171-204.
- Uzun, N. E. 2004. *Dilbilgisinin temel kavramları: Türkçe üzerine tartışmalar*. İstanbul.
- Varol, O. (2014a) Türkçe-Kürtçe Dil Etkileşimi: İkidilli Konuşuculara Ait Verilerdeki Dilbilimsel Görünümler, [Turkish-Kurdish Language Contact: Linguistic Aspects in Bilinguals' Data]. (Unpublished PhD thesis), Ankara University, Department of Linguistics, Ankara. URL: acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/26195.
- Varol, O., (2014b) “Dilsel Etkileşim Süreçlerinin Kürtçe - Türkçe Dil Etkileşimindeki Temel Görünümleri (Main Aspects of Language Contact Processes in Kurdish-Turkish Language Contact)”, *Route Educational and Social Science Journal* , 1 (2) : 191-203

Kısaltmalar

1	Birinci kişi	T	Tekil
2	İkinci kişi	DNŞ	Dönüşlülük adılı
3	Üçüncü kişi	DÜZ	Düz durum
*	Kabul edilmeyen sözce	EĞ	Eğik durum
?	Kabulü tartışılan sözce	Kr	Kürtçe
AEB	Adeylem belirteci	OLM	Olumsuzluk takısı
BİT	Bitmişlik (görünüşi)	SÜR	Sürerlik görünüşi
Ç	Çoğul	Tr	Türkçe